

ยุคก่อนประวัติศาสตร์

๓, ๐๐๐ ปีก่อนหน้ายุคปัจจุบัน

มนุษย์กับความป่วยไข้ในยุคก่อนประวัติศาสตร์

ในประเทศไทย พบหลักฐานด้านการแพทย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยค้นพบการเจาะหัวกะโหลกมนุษย์เป็นรูกลมแต่งขอบเรียบ ที่แหล่งโบราณคดีบ้านธาตุ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เพื่อทำการรักษาโรคปวดศีรษะ หรือโรคลมบ้าหมู ซึ่งการแพทย์ปัจจุบันเรียกว่า ทรีแพนนิ่ง (trepanning) วิธีการดังกล่าวพบในแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ของโลกหลายแห่ง นักมานุษยวิทยาเชื่อว่าเป็นการกระทำเพื่อปลดปล่อยผีร้าย ที่เกิดทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยออกไปจากศีรษะของมนุษย์

จากการศึกษาโครงกระดูกของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบว่ามนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มีอายุเฉลี่ยไม่เกิน ๓๐ ปี ยังไม่พบศพใดที่มีอายุเกิน ๕๐ ปี และมีอัตราการตายของทารกสูงมากสะท้อนให้เห็นว่าการรักษาพยาบาล การฝังศพ และการดูแลทารก ยังไม่ดีพอ

ไม่ปรากฏว่ามนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ขาดแคลนอาหาร เพราะอาหารการกินอุดมสมบูรณ์มาก โรคภัยไข้เจ็บที่เป็นกันมากคือ โรคโลหิตจาง (anemia) ศาสตราจารย์ นพ.สุต แสงวีเชียร และคณะได้ทำการศึกษาสำรวจที่แหล่งขุดค้นทางโบราณคดี บ้านเก่า จ.กาญจนบุรี พบโครงกระดูกที่มีลักษณะคล้ายกะโหลกคนที่ตายด้วยโรคโลหิตจางเรื้อรัง นอกจากนี้ ยังพบร่องรอยของโรคต่างๆ ปรากฏบนกระดูกของมนุษย์ที่ขุดพบจากบ้านเชียง ได้แก่ โรคไขข้ออักเสบ (bone arthritis หรือ osteoarthritis), โรคเนื้องอก (tumor) และโรคคล้ายเนื้องอก (Meningitis หรือ เนื้องอกจากไขสันหลังอักเสบ), โลหิตจาง (anemia) และยังพบโรคที่ไม่ร้ายแรงเช่น ฟันผุและโรคเหงือกอักเสบ (periodontal disease) การพบฟันผุแสดงให้เห็นถึงระบบโภชนาการที่มีแป้ง (คาร์โบไฮเดรต) ปนอยู่มาก

มนุษย์ได้สั่งสมความรู้เรื่องโรค อาการของโรค สมมติฐานโรค และวิธีการรักษาโรคมาเป็นลำดับ จนเกิดองค์ความรู้ด้านการแพทย์ขึ้น แต่ไม่มีผู้ใดทราบว่า ช่วงเวลาของการสั่งสมความรู้ยาวนานเท่าใด อาจเกิดขึ้นพร้อมกับมนุษย์พวกแรกที่เร่ร่อนอยู่ในดินแดนแถบนี้เมื่อราว ๕๐๐,๐๐๐ ปีมาแล้วก็เป็นได้

พุทธศตวรรษที่ ๖-๘

การรับวัฒนธรรมจากดินแดนภายนอก

ก้าวเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ เริ่มรับอารยธรรมจากภายนอก วิชาการแพทย์ของอินเดียที่มีความเจริญก้าวหน้ากว่าได้เข้ามามีบทบาทต่อความรู้ ความเชื่อ และวิธีการรักษาโรคของชุมชน ในขั้นต้นคงมีผู้รู้ทางวิชาการแพทย์เข้ามาทำการรักษาโรคในกลุ่มของตนก่อน หลังจากนั้นจึงค่อยๆ รักษาโรคให้กับคน

ท้องถิ่น เมื่อเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย ทำให้เกิดการผสมผสานกับการแพทย์แบบพื้นเมือง กลายเป็น การแพทย์ที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม และทรัพยากรของตนเอง

พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖

การแพทย์สมัยทวารวดี

มีหมอยารักษาโรคโดยทั่วไปด้วยพืชสมุนไพร ดังได้พบหินบดเป็นจำนวนมาก ซึ่งคงใช้ในการบด เครื่องยา หรือเครื่องเทศเพื่อการผลิตยา หินบดยาในสมัยวัฒนธรรมทวารวดีบางชิ้น มีการบันทึกเรื่องราว ทางพระพุทธรูปศาสนา จึงเชื่อว่าวัดน่าจะเป็นศูนย์กลางด้านการรักษาโรคให้กับประชาชนอีกแห่งหนึ่ง หรือ อาจมีการน้อมนำเอาอำนาจพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งประกอบในการรักษาโรค แข่งขันกับความเชื่อใน อำนาจของภูตผีปีศาจที่มีมาแต่เดิมในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ทวารวดีเป็นรัฐที่นับถือพระพุทธรูปศาสนา ลัทธิหินยาน เจริญขึ้นทางภาคกลางของประเทศไทย และได้แผ่วัฒนธรรมสู่ภาคใต้ กับภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖

พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๒) ได้มีการจัดตั้งสถานพยาบาลขึ้นเพื่อ พระราชทานเป็นการกุศลสำหรับคนทั่วไป โดยตั้งกระจายทั่วพระราชอาณาจักรเป็นจำนวน ๑๐๒ แห่ง เรียกว่า อโรคยศาล สร้างอุทิศแด่พระโภษะชัยคุรุไวฑูรยประภา เชื่อว่า ผู้บูชาและได้สัมผัสพระปฏิมาของ พระองค์ หรือเพียงแต่สวดบูชาและได้ยินพระนามก็สามารถหายจากการเจ็บป่วยได้ ตามเนื้อหาที่ ปราศกฏในจารึกปราสาทตาพรหมอโรคยศาลที่พบในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมีอยู่ ๒๒ แห่ง

พ.ศ. ๑๗๒๔ – ๑๗๖๒(พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗)

อโรคยศาลในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มีการดูแลอย่างเป็นระบบ มีแพทย์ผู้ทรง ความรู้ในอายุรเวทและสัตตเวท ประจำอยู่ทำการรักษาโรคโดยการให้สมุนไพร ส่วนพนักงานเจ้าหน้าที่ ในแต่ละแห่งมีจำนวนมากน้อยต่างกันไป ได้พบจารึกในอโรคยศาลบางแห่งกล่าวว่า มีพนักงานอยู่ ประจำถึง ๙๘ คน ประกอบด้วยผู้ดูแล ๔ คน แพทย์ ๒ คน ผู้ช่วยแพทย์เป็นผู้ชาย ๒ คน ผู้หญิง ๔ คน พนักงานเก็บของผู้ชาย ๒ คน เป็นผู้เก็บรักษาดูแลเครื่องยา ช่างและฟืน พ่อครัว ๒ คน มีหน้าที่ดูแลเรื่อง น้ำ จัดหาดอกไม้และหญ้าเป็นเครื่องบูชา ตลอดจนทำความสะอาดศาสนสถาน ชาย ๒ คนเป็นผู้จัดหา เครื่องพลีทาน และหาฟืนต้มน้ำ บุษพยาบาล ๑๔ คน เป็นผู้ส่งยาให้แก่แพทย์ คนงานผู้หญิง ๘ คน แบ่ง หน้าที่ไปทำหน้าที่บดยา ๖ คน และตำข้าว ๒ คน ธุรการชาย ๓๒ คน และผู้ช่วยงานอื่นๆ แพทย์และ เจ้าหน้าที่เหล่านี้ได้รับวัตถุสิ่งของ เสบียงอาหาร รวมทั้งเครื่องยาในการปรุงโอสถจากท้องพระคลังหลวง ปีละ ๓ ครั้ง

เมื่อราชอาณาจักรกัมพูชาเสื่อมอำนาจลงในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สถานพยาบาล จึงขาดการสืบทอดไปตั้งแต่นั้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗)

การรับราชการแพทย์ของเชื้อสายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เชื้อสายของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ยังมีพระชนม์อยู่หลังจากรัชสมัยของพระองค์ ได้เข้ารับราชการในกรมหมอดถึง ๔ พระองค์ ได้แก่

๑. เจ้าฟ้าชายทัศนพงศ์ พระราชโอรสพระองค์แรกของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกับกรมบริจาริกา กักดีศรีสุदारักษ์ (เจ้าฟ้าฉิม) หลังสิ้นพระบิดาถูกถอดยศลงเป็น พระพงศ์อมรินทร์ หรือเรียกกันว่า พระพงศ์นรินทร์ รับราชการเป็นใหญ่ในกรมหมอด

๒. พระองค์เจ้าหนูแดง พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ทราบนามพระมารดา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงตำแหน่งเป็น พระยาบำเรอราชแพทย์ ในคราวบูรณะวัดพระเชตุพนฯ มีหน้าที่เป็นแพทย์ใหญ่คุมจรรีกรเรื่องตำรับยาแพทย์แผนไทย

๓. พระองค์เจ้าชายละมั่ง เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ทราบนามพระมารดา ถูกถอดยศ และได้รับราชการเป็นหมอดหลวงในตำแหน่ง พระยาสมบัติธิบาล เป็นผู้ช่วยแต่งโคลงทำถาษาตัดต้นที่วัดพระเชตุพนฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔. พระอินทรภัย พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินกับกรมบริจาริกา กักดีศรีสุदारักษ์ (ฉิม) เป็นพระอนุชาของพระพงศ์นรินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีตำแหน่งเป็นหมอดหลวง

การรวบรวมตำรายาโรงพระโอสถ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงให้มีการรวบรวมตำราการแพทย์ขึ้น โดยมีพระพงศ์อมรินทร์ (หรือ พระพงศ์นรินทร์) เป็นหัวหน้า โดยให้ออกไปเสาะหาตำรายาลักษณะโรคทั้งปวงมา และให้ขุนนาง ราษฎร ตลอดจนพระราชอาณาเขตทุกอารามได้รวบรวมส่งมาด้วย และในรายชื่อของแพทย์ในตำราที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงการปรับปรุงทำเนียบขุนนางที่ดำรงตำแหน่งทางด้านการแพทย์จากเดิมที่มีในครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ตรากฎหมายพนักงานโอสถเสวย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงให้ตรา “กฎหมายพนักงานโอสถเสวย” เพื่อป้องกันมิให้พระโอสถของพระมหากษัตริย์ปนเปื้อนสิ่งอื่นใด ปรากฏข้อความดังนี้ คือ

“...และเจ้าพนักงานโอสถเสวย ถ้าเป็นพระโอสถน้ำใสโถขวดแก้วๆ ใส่ถุงปิดตราจงมันคง ถ้าเจ้าพนักงานมิเชียวไว้ดังนี้ โทษเสียย อนึ่ง ถ้าจะประกอบพระโอสถอย่างประมาท ต้องให้บริสุทธ์ ถ้ามีบริสุทธ์ผู้ประกอบโทษเสียยตัดมือ ถ้าจะประกอบพระโอสถนั้น อย่าให้ผู้อื่นนอกกว่าผู้กำกับ เข้าไปนั่งใกล้เคียงเป็นอันขาด ถ้าผู้อื่นจะเข้าไปใกล้เคียงไซ้รู้ ผู้เข้าไปใกล้เคียงแลเจ้าพนักงานโทษเสียยรับราชบาท ถ้าประกอบพระโอสถให้เสรำหมองมีมณฑลอุบ้ทวะไซ้รู้ โทษถึงตาย อนึ่งผู้ใดเข้าไปใกล้เคียงทำให้พระโอสถเป็นมณฑลอุบ้ทวะได้ไซ้รู้ ผู้ทำแลเจ้าพนักงานโทษถึงตาย ถ้าเจ้าพนักงานแสร์งแกล้ง

ประกอบให้เป็นมณฑลอุปัชฌาย์โดยไชร์ โทษตายทั้งโคตร อนึ่งพระโอสถประกอบแล้วให้ผู้แต่แล ผู้กำกับ เทียบทาบดู ให้สนิทจงดี ถ้ามีสนิทผิดข้อใดไชร์ โทษผู้แต่งผู้กำกับเทียบทานนั้นนุดจก้นทุกข้อ...”

การจาริกตำรายาที่วัดราชโอรส

กรมหมื่นเฉษฎาบดีนทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงปฏิสังขรณ์วัดจอมทอง ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับพระราชทานชื่อวัดใหม่ว่า วัดราชโอรสอาราม โดยกรมหมื่นเฉษฎาบดีนทร์ได้ทรงจาริกตำรายาไทยไว้ ๑๐๘ ขนาน บนศิลา ๕๕ แผ่น ทั้งบนกำแพงพระวิหาร พุทธไสยาสน์ และที่ศาลาราย

โครงสร้างของหมอในโรงพระโอสถ

การจัดองค์กรในกรมหมอ ตามที่มีหลักฐานบันทึกไว้ มีลักษณะเกือบจะลอกแบบอย่างของ กรมหมอโรงพระโอสถ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ กรมหมอในโรงพระโอสถ เป็นต้นสังกัดของ “หมอหลวง” ทั้งหมด และอยู่ใต้กำกับของ พระบรมวงศ์องค์ใดองค์หนึ่งซึ่งโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง เช่นในสมัย พ.ศ. ๒๔๐๘ มีกรมหมื่นวงศาธิราช ทรงกำกับกรมหมอ หัวหน้าหมอหลวงทั้งปวง คือ พระยาแพทยาพงษาวิสูทธิ (ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตำแหน่งนี้เรียกว่า จางวาง แพทยาโรงพระโอสถ ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ เป็น ออกญาแพทยาพงษาวิสูทธิธิดอภัยพิริยนรากรมพาทู) บรรดาหมอในกรมหมอโรงพระโอสถ แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ “หมอโรงใน” และ “หมอโรงนอก” “หมอโรงใน” มีหน้าที่เกี่ยวกับการบำบัดเยียวยา พระบรมวงศานุวงศ์ในเขตพระราชฐานชั้นใน ส่วน “หมอโรงนอก” เป็นหมอที่รับพระบรมราชโองการ ไปตรวจเยี่ยมและบำบัดรักษาข้าราชการผู้เจ็บป่วย แม้ว่าหมอโรงใน และหมอโรงนอกจะแยกจากกันแต่อยู่ภายใต้บังคับของ เจ้ากรมโรงพระโอสถ คือพระยาแพทยาพงษาวิสูทธิ ผู้บังคับบัญชาารองลงไป ได้แก่ เจ้ากรมหมอยาขวา (หลวงราชนิทานและหลวงราชพรหมา) ปลัดกรมยาซ้าย (พระสิทธิสาร) ปลัดกรมหมอยาขวา ซึ่งหมอหลวงสังกัดกรมหมอยาขวา และหมอยาซ้าย จะผลัดเปลี่ยนเข้าประจำราชการ ผลัดละ ๔ วัน ๔ คืน โดยเข้ามาประจำราชการอยู่ในพำนักซึ่งเป็นโรงพระโอสถด้วย ซึ่งก็คือคดียานั่นเอง กล่าวได้ว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีลักษณะบางประการที่แตกต่างจากกรุงศรีอยุธยา คือ มีกรมโรงพระโอสถเพียงกรมเดียวรวมผู้ชำนาญการไว้ทุกประการ คือ หมอยา หมอนวด หมอกุมาร หมอตา หมอฝี หมอทรพีศม์ หมอพยุครวรรค์ ซึ่งต่างไปจากราชการในแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา

กระบองแดง: มีหลักฐานสมัยต้นรัตนโกสินทร์บอกว่า หมอหลวงสามารถเดินทางไปเก็บสมุนไพรตามบ้านของราษฎร หรือที่ของใครก็ได้ ทั่วราชอาณาจักร โดยมีกระบองแดง และยามพระราชทานเป็นสัญลักษณ์